

SOVET ITTIFOQINING TARQALISHI ARAFASIDAGI DINIY FAOLLIKNING IJTIMOIY VA MADANIY OMILLARI

Vaydulloyev Axmad

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada sovet davrining oxirlarida diniy faollikning yuksalishi, ijtimoiy va madaniy omillarning o'zaro bog'liqligi o'rganiladi. Muallif. Diniy faollik postsovet o'ziga xosliklariga va jamiyat va davlat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning yangi modellariga sezilarli ta'sir ko'rsatgan ko'p qatlamli va tuzilmani shakllantiruvchi jarayon sifatida tushuntiradi.

Kalit so'zlar: diniy faollik, ijtimoiy va madaniy omil, fuqarolik jamiyati, mafkuraviy inqiroz, millatlararo munosabatlar, konfessiyalararo safarbarlik.

KIRISH

Sovet davlatining ichki siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri davlat ateizmi ta'limotini institutsionalizatsiya maqsadida ijtimoiy-madaniy modelning asosi bo'lgan ushbu paradigma an'anaviy dinlarning faoliyatiga tubdan cheklovlar qo'yishni, shuningdek, diniy dunyoqarashlarni jamoat va ta'lim maydonlaridan muntazam ravishda chiqarib tashlashni o'z ichiga oldi. Natijada, diniy muassasalar keng ko'lamli repressiyaga uchradi, bu diniy binolarning yopilishi, ruhoniylarni jinoiy javobgarlikka tortish va omma ongini desakralizatsiya qilishga qaratilgan tajovuzkor dinga qarshi targ'ibotda namoyon bo'ldi. Shunga qaramay, ushbu repressiv mexanizmlarning intensivligi va institutsionalizatsiyalashgan tabiatiga qaramay, barqaror ijtimoiy-madaniy o'zini anglash shakli sifatida diniy o'ziga xoslik to'liq yo'q qilinmadi. Bu barqarorlik, ayniqsa, diniy mansublik tarixan etnik-madaniy va mahalliy o'ziga xosliklar bilan integratsiyalashgan va ma'naviy va ijtimoiy o'zini o'zi aniqlashning murakkab matritsasini shakllantirgan mintaqalarda yaqqol namoyon bo'ldi. Shunday qilib, mafkuraviy bosim va cheklovchi amaliyotlarga qaramay, Markaziy Osiyodagi musulmon jamoalari diniy an'analarning elementlarini saqlab qolishdi va ularni yarim qonuniy yoki yashirin mavjudlik sharoitlariga moslashtirishdi.

Majburiy ateizm orqali sekulyarizatsiya qilishga markazlashtirilgan urinishlarga qaramay, Sovet diniy siyosati jamiyatni to'liq desakralizatsiya qilishga erisha olmadi. Aksincha, bir qator hollarda diniy shakllar maxfiylik va ramziy chuqurlikka qarab o'zgartirildi, bu esa ma'naviy amaliyotlarning saqlanib qolishini va mafkuraviy nazorat sharoitida diniy o'zini o'zi aniqlashni kuchaytirishni ta'minladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ateizm o'zining jozibadorligini yo'qotayotgan bir paytda, dindorlik qarshilik ramzi va qonuniy makonlardan ko'chirilgan individual va jamoaviy o'ziga xoslikni ifoda etish vositasiga aylandi. Nafaqat an'anaviy dinlar, balki yangi ma'naviy harakatlar ham muhim rol o'ynadi, ularning yer osti faoliyati muqobil jamoani tashkil etdi. O'zbekiston SSRda dindorlik hech qachon jamoatchilik doirasidan butunlay yo'q qilinmagan. Islom institutlari, Din ishlari bo'yicha kengash tomonidan nazorat qilinishiga qaramay, oilaviy va kundalik amaliyotlar, marosimlar va norasmiy hokimiyat tizimiga ta'sirini saqlab qoldi.

Qayta qurish boshlanishiga kelib, davlatning to'liq nazoratidan jamoatchilikning charchoqlanishi o'zini ifoda etishning gorizonttal shakllarining kuchayishiga olib keldi. Shu nuqtai nazardan, din klassik siyosiy ma'noda emas, balki avtonom agentlikni tiklash mexanizmi sifatida muxolifat faoliyati uchun kanalga aylandi. Diniy xizmatlarda ishtirok etish, diniy adabiyotlarni tarqatish va yer osti yakshanba maktablarini tashkil etish – bularning barchasi rasmiylar nazarida norozilik shakli bo'lib qoldi[1, 28-bet].

Nazorat, qatag'on va chetlashtirishga asoslangan diniy tartibga solishning Sovet modeli asta-sekin bag'rikenglik modeliga yo'l ochib berdi. Biroq, bu o'zgarish davlatning irodasi bilan emas, balki pastdan o'z huquqlarini tashkil etish, safarbar qilish va himoya qilishga qodir bo'lgan dindorlarning tobora ko'payib borayotgan sonining bosimi natijasida sodir bo'lmoqda. Shunisi e'tiborga loyiqki, bu davrda nafaqat an'anaviy institutlar, balki diniy ziyolilar – ruhoniylar, muftiylar, olimlar va publitsistlar ham faollasha boshladilar, mamlakat kelajagida dinning roli haqida jamoatchilik muhokamalarida ishtirok etdilar [4, 49-bet].

1980 va 1990-yillar oxirlarida diniy amaliyotlarning kuchayishi tashkiliy avtonomiyaning o'sishi bilan birga keldi. Diniy binolarning ommaviy ochilishi, monastirlarning qaytishi va ma'naviy markazlarning ro'yxatdan o'tkazilishi – bularning barchasi markaziy nazoratning zaiflashishi sharoitida sodir bo'ldi. Shu bilan birga, norasmiy diniy ta'lim muassasalari, ziyorat harakatlari va xayriya tashabbuslari paydo bo'ldi. Ba'zi hollarda, qayta qurish tartibsizliklari, partiya nazoratining yo'qolishi va mafkuraviy ustunlarning yo'q qilinishi sharoitida diniy tashkilotlar kam sonli barqaror tuzilmalardan biriga aylandi.

1980-yillarning oxirlarida diniy faoliyatning bu keskin o'sishini faqat davlat siyosatining liberallasuvi bilan izohlab bo'lmaydi. Buning asosiy sabablari uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan, o'nlab yillar davomida bostirilgan ma'naviy o'zini o'zi aniqlash istagida yotadi, bu esa yangi sharoitlarda o'z ifodasini topdi.

1989–1990-yillarda diniy faollikning asosiy xususiyati uning an'anaviy ma'noda siyosatdan chetda qolishi edi. Partiya yoki kasaba uyushma harakatlaridan farqli o'laroq, diniy jamoalar madaniy tiklanish va axloqiy yangilanish mantig'i doirasida harakat qilishdi. Biroq, mafkuraviy monopoliyaning qulashi bilan bu shakllar siyosiy ahamiyatga ega bo'ldi.

Axloqiy poklanishga chaqiriqlar, materializmni tanqid qilish va ma'naviy vayronagarchilikni qoralash ko'plab din arboblarning ommaviy nutqlarining ritorik yadrosiga aylandi. Ziyolilar orasida diniy tashabbusning o'sishi alohida e'tiborga loyiqdir. 1980-yillarning oxiridan boshlab akademik va badiiy doiralarning tobora ko'proq vakillari o'z e'tiqodlarini ochiqchasiga e'lon qila boshladilar. Bu mamlakatning ma'naviy tiklanishi istiqbollari, milliy o'ziga xoslikning ma'nosi va fojiali o'tmish bilan yarashish imkoniyatlari muhokama qilingan yangi intellektual platformalarning yaratilishi bilan birga keldi.

O'zbekiston sharoitida diniy hayotning jonlanishi aniq etnik–konfessional xususiyatga ega edi. Islom o'zbek an'alarining ajralmas qismi sifatida qaraldi, kundalik hayot, marosimlar va jamoat tuzilishi bilan chambarchas bog'liq edi. 1980-yillarning oxiridan boshlab mustaqil musulmon guruhlarining faoliyati, ayniqsa, Farg'ona vodiysi va Samarqandda kuchaydi, bu yerda ma'naviy ta'limning norasmiy markazlari paydo bo'ldi. Yarim qonuniy faoliyat yuritayotgan ba'zi madrasalar nafaqat diniy, balki ijtimoiy missiyalarga ham e'tibor qaratgan yangi islom yetakchilari to'liqini uchun tayyorgarlik maydonlariga aylandi. Ularning ko'pchiligi keyinchalik mustaqil O'zbekiston sharoitida diniy infratuzilmani qurishda ishtirok etadilar.

O'zbekistondagi diniy faollik ko'pincha sovet axloqining inqirozi tufayli yuzaga kelgan og'ishlar va buzuqlikka qarshi qaratilgan axloqiy nazorat xarakterini oldi. Mahalliy diniy yetakchilar oilaviy aloqalarni mustahkamlash, alkogolizmga qarshi kurashish va axloqiy poklikni saqlashga qaratilgan munozaralar, uchrashuvlar tashkil qilishdi. Radikal harakatlardan farqli o'laroq, an'anaviy islom faolligi vakillari jamiyatning yo'qolgan tartibini va ichki intizomini tiklashga intilishdi.

Diniy uyg'onish jarayoni nizolar bilan birga kechdi: liberalizatsiya qiluvchi hokimiyat va konservativ jamoalar o'rtasida, turli dinlar o'rtasida va avlodlar o'rtasida. Bu nizolar, ayniqsa, ta'lim sohasida keskin bo'ldi. Ba'zi mintaqalarda cherkovlarning qaytishi, ruhoniylarni tayinlash va diniy maktablarni ochish borasida nizolar kelib chiqdi. Biroq, bu to'qnashuvlarning aksariyati keng ko'lamli zo'ravonliksiz hal qilindi, bu esa o'zgaruvchan jamiyatga integratsiyalashishga muvaffaq bo'lgan yangi diniy ongning yuqori darajada yetukligini namoyish etdi.

1991 yil yaqinlashib kelayotgan bir paytda, madaniy qarshilikning bir shakli sifatida boshlangan diniy faollik jamiyatning fuqarolik tuzilishini shakllantiruvchi asosiy omilga aylanib borayotgani aniq bo'ldi. Sobiq SSSRning ko'plab respublikalarida diniy ulamolar davlat qurish jarayonlarining bir qismiga aylandilar, vijdon erkinligi bo'yicha yangi konstitutsiyaviy qoidalarni

ishlab chiqishda, din va davlat o'rtasidagi munosabatlar modellarini muhokama qilishda faol ishtirok etdilar.

XULOSA

Sovet Ittifoqi qulashi arafasidagi diniy faollik ma'naviy, axloqiy va madaniy uyg'onishning chuqur jarayonlarining tabiiy natijasi edi. Bu uyg'onish ko'p qirrali bo'lib, xususiy ma'naviy izlanishlardan tortib ommaviy jamoat tashabbuslarigacha bo'lgan. Uning muvaffaqiyati an'analar va zamonaviylikni, axloq va harakatni, shaxsiy e'tiqodni va jamoaviy mas'uliyatni birlashtirish qobiliyatida edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Люцканов Й. Образование СССР: взгляд на проблему межэтнического регулирования в XX веке спустя 100 лет // Вестник Гуманитарного университета. – 2023. – №1. – С. 45–53.
2. Красиков А.А. Религии в России – фактор укрепления или распада государства? // Современная Европа. – 2003. – №2. – С. 60–74.
3. Курбангалеева Е.Ш. Гражданское общество и активизм: этапы, проблемы и развилки // СоциоДиггер. – 2021. – №3. – С. 105–112.
4. Каарияйнен К., Фурман Д.Е. Верующие, атеисты и прочие (эволюция российской религиозности) // Вопросы философии. – 1997. – №6. – С. 24–35.